

Négy tanulmányt olvashat itt az érdeklődő négy közép-kelet európai civil szervezet képviselőinek tollából. A négy ország összeválogatásakor az a szempont vezette a szerkesztőt, hogy a tanulmányok ötletének megszületésekor –2007 őszén – sorrendre érkeztek a hírek a volt kommunista blokk országaiból, hogy paramilitarista, szélsőjobboldali ideológiát hirdető szervezetek jöttek létre. Ezek az országok akkor Lengyelország, Szlovákia, Bulgária és Magyarország voltak. Azóta érkeztek már hírek hasonló cseh szervezet létrejöttéről is.

Ezeknek az egyesületeknek a létrejötte fokozta a már jó ideje fennálló feszültséget, amivel a törvényhozás és a jogalkalmazás a rendszerváltás óta újra meg újra szembesült. A kommunista blokk országaiban nem érvényesültek a szabadságjogok négy hosszú évtizeden keresztül. A szólásszabadság, a gyülekezési és egyesülési szabadság szinte teljesen ismeretlen volt. A kilencvenes évek kezdetétől azonban ezek a jogok a fent említett négy országban is megteremtődtek, az állampolgárok újságokat alapítottak, addig betiltott könyveket adtak ki és egyesületeket hoztak létre.

Láthatóan fontos szükséglet elégült ki: az addig tiltott tevékenységek gyorsan váltak nagyon népszerűvé, mindennapivá. Mivel a fent említett három alapjog egymástól el nem választható, hiszen az emberek azért szoktak gyülekezni és egyesületet létrehozni, hogy véleményüket kinyilváníthassák, a tanulmányok szerzői együtt igyekeztek velük foglalkozni.

Az áttekintés kiindulópontjaként a szólásszabadság fontosságának elemzése szolgál. Ezért a bevezető fókuszában a szólásszabadság áll, a másik két szabadságjogról csak érintőlegesen szól.

A kommunikációhoz való jog fontossága

Miért olyan fontos a kommunikációhoz való jog?

Két magyarázatot szokás adni erre. Az egyik, a „gondolatok piactere” elméletén alapul, amelyet 1859-ben *A szabadságról* című esszéjében John Stuart Mill fejtett ki. Azt tartotta, azért fontos, hogy a vélemények szabadon ütközhessenek, sőt, kínálhassák magukat a gondolkodó emberek számára, mint egy piactéren, mert csak így derülhet ki az igazság. Ő fogalmazza meg a véleménynyilvánítás szabadságának két alapvető korlátját is: az egyik az, hogy a szólásszabadság mindaddig terjedhet, amíg valakinek kárt nem okoz, a másik pedig az önkorlátozás, melynek fontosságára külön felhívja a figyelmet. Egyfajta eszköznek tekinti ezt a jogot, amely a társadalom egészének azt az érdekét szolgálja, hogy valamennyi vélemény, gondolat, amely képes hozzájárulni a problémák megoldásához – egyesek szerint az igazság érdekében –, felszínre kerülhessen. Ezt a szólás demokratikus elméletének vagy instrumentális elméletnek szokás nevezni.

A másik, libertárius igazolás lényege: az önkifejezéshez fűződő individuális jog. Eszerint a kommunikációhoz való jog mindenkit megillető morális jog. E felfogás szerint az emberi szabadságok, köztük a kifejezés szabadságának alapja az autonómia. Ezt illetik a „szabadság-modell” (*liberty model*) elnevezéssel is, amely – ellentétben a demokratikus elmélettel –, nem a közjó érdekeit szolgáló vélemények piacát védi, hanem inkább az individuális szabadság körét a kormányzat mindenféle beavatkozásával szemben.

A szabadságot középpontba állító felfogások képviselői szerint nincs több ok a nem-politikai tartalmú kifejezések korlátozására sem, hiszen mind a politikai, mind az

egyéb szólás azonos értéket képvisel. A lényeg mindkét esetben az egyéni szabadság tiszteletben tartása. Akik ebből a megközelítésből vezetik le a kifejezés szabadságát, azok tagadják az államnak azt a jogát, hogy távol tarthasson az emberektől bármiféle véleményt, mondván, ők nem tudják megítélni azok társadalmi hasznosságát.¹

A radikális szervezetek mindkét érvelést használják. Egyrészt, azt állítják, hogy az ő szemléletük magyarázatot ad a világ működésének mikéntjére, legyen szó akár összeesküvésről, akár olyan titokban tartott tudományos felfedezésekről, amelyek az általuk „megnevelendőnek” tartott népcsoportok genetikájáról vagy a holokauszt valótlanságáról szól. Az általuk fenntartott lapokon olvashatunk a magyarság eredetének a hivatalostól eltérő leírásáról – ez ugyanígy megfigyelhető a másik három nemzet esetében is, mintegy alternatív történelemírás folyik ezeken a lapokon –, illetve „felfedik” a zsidó világalomról szóló elméleteket, vagy listákat közölnek arról, hogy melyik közéleti személy meleg, melyik zsidó, esetleg cigány származású. Másrészt használják a demokráciára való hivatkozást is; visszatérő motívum a hatalom megbízhatatlansága, vagyis az az érvelés, miszerint az információk hitelességét illetően nem bízhatunk a hivatalos csatornában, hiszen azok érdekeik szerint szelektálják és torzítják a híreket.

A szólásszabadság rövid története

Furcsa mód, a történelem igazolja azt, hogy valóban, a hivatalos, engedélyezett nézőpont nem mindig elég a haladáshoz; az új gondolatok elterjedéséhez feltétlenül szükséges a szólásszabadság.

---

¹ http://www.mediakutato.hu/cikk/2001_03_osz/03_a_kommunikacios_jogokrol/03.html

A következőkben egy olyan összefoglalót olvashatnak, amelyben ennek a szabadságnak a kettős természete rajzolódik ki. Az alább felsorolt állomások a szólásszabadság történetéből azt mutatják be, hogy van, amikor a szokatlan gondolat embert öl – hol hirdetőjét, hol valaki mást –, és van, amikor az eretnek eszmék a hírnévhez, a halhatatlansághoz vezető utat biztosítják.

Időszámításunk előtt 399-ben Szókratész így szólt bíráihoz a tárgyaláson: „Ha akkor engedtek szabadon elmenni, ha megígérem, hogy többé nem mondom el a véleményemet... azt mondanám nektek, Athén férfiai, inkább az isteneknek engedelmeskedem, mint nektek.”

Erasmus a XVI. század elején azt mondja: „Szabad országban a nyelveknek is szabadnak kell lenniük.”

1633-ban Galileo Galilei kénytelen volt visszavonni a Föld mozgására vonatkozó tanait az inkvizíció előtt. Az ítélet még így is életfogytiglani házi őrizet volt.

1783-ban az *Emberi Jogok Nyilatkozata*, a Nagy Francia Forradalom alapidokumentuma rögzíti a szólás szabadságához való jogot.

1791-ben megszületett az *Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya*, amelyhez még ugyanabban az évben fűzték a híres első módosítást, amely így szól: „A Kongresszus nem alkothat semmiféle törvényt valamely vallás bevezetésére, vagy szabad gyakorlásának eltiltására; vagy a szólás, vagy a sajtó szabadságának korlátozására, vagy a népnek a békés gyülekezésére és a kormányzathoz intézett, sérelmek orvoslását célzó kérelmezésére irányuló jogának a korlátozására.”

1859-ben Darwint *A fajok eredete* című munkája miatt rengeteg támadás éri, főleg vallásos fundamentalisták részéről. T. H. Huxley az, aki megvédi őt és a könyvet ezektől a támadásoktól.

1929-ben Oliver Wendell Holmes bíró, az Egyesült Államok Legfőbb Bíróságának bírója a következőket fogalmazza meg: „A szabad gondolat elve nem azok számára fenntartott elv, akik velünk egyetértenek, hanem mindazon gondolatok számára, amelyek nekünk gyűlöletesek.”

1948-ban *Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* az ENSZ közgyűlése által tulajdonképpen egyhangúlag került elfogadásra.

A Nyilatkozat egy bevezetőből és 30 cikkből áll. Ebben a 30 cikkben fogalmazza meg az emberi jogokat, amelyek megilletnek minden embert, fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra vagy politikai meggyőződésre való tekintet nélkül. Nem törvényerejű és így nem kötelez. Szándéka az, hogy hatásosan lehessen vele diplomáciai és erkölcsi nyomást gyakorolni kormányzatokra, és gyakran hivatkoznak is rá akademikusok, ügyvédek és alkotmánybírák csakúgy, mint emberjogi aktivisták.

A harminc cikk elemei között található a gondolat, lelkiismeret és vallás szabadsága, illetve a vélemény és kifejezése szabadsága, valamint – ahogy ez később ebben a tanulmányban még felmerül –, az olykor ezzel szemben álló, biztonsághoz való jog.

1962-ben Alexander Szolzsenyicin megírja *Ivan Gyenyiszovics egy napja* című könyvét, amelyben egy munkatábor életét örökíti meg Sztálin hatalma idején. Ezért 1974-ben száműzik a Szovjetunióból.

1989: Khomeini Ayatollah iráni vezető fatwát hirdet Salman Rushdie ellen *Sátáni Verssek* című műve miatt.

1992: Noam Chomsky *Manufacturing Consent* című munkájában ezt írja: „Goebbels azoknak a nézeteknek az esetében volt híve a szólásszabadságnak, amik tetszettek neki. Sztálin is. Ha (igazán) a szólásszabadság hívei vagyunk, akkor pont azoknak a nézőpontoknak a szabadsága fontos számunkra, amelyeket megvetünk.”

2001 szeptember 11. után a Patriot Act olyan hatalommal ruházta fel az USA kormányát, amellyel – miközben gyanúsított állampolgárokat vizsgálhat (telefonokat hallgathat le, e-maileket olvashat, hozzáférhet orvosi és pénzügyi információkhoz) –, szabadságjogokat is veszélyeztet.

2004: Theo van Gogh holland filmrendezőt megölik, miután az iszlám társadalmakban a nők ellen elkövetett erőszakról szóló filmje a mozikba kerül.

A szabadságjogok Magyarországon

Érdemes a következőkben áttekinteni a jelenlegi jogi kereteket. Ezeket módosítaná az a döntés, amelyik a szabadságjogok megnyirbálását jelentené, akár a szólásszabadság vagy a gyülekezési és egyesülési jog korlátozásával.

Az Alkotmány garantálja, hogy:

61. § (1) A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításra, továbbá arra, hogy a közérdekű adatokat megismerje, illetőleg terjessze.

(2) A Magyar Köztársaság elismeri és védi a sajtó szabadságát.

62. § (1) A Magyar Köztársaság elismeri a békés gyülekezés jogát és biztosítja annak szabad gyakorlását.

63. § (1) A Magyar Köztársaságban az egyesülési jog alapján mindenkinek joga van a törvény által nem tiltott célra szervezeteket létrehozni, illetőleg azokhoz csatlakozni.

(2) Politikai célt szolgáló fegyveres szervezet az egyesülési jog alapján nem hozható létre.

A gyülekezési jogról szóló, 1989. évi III. törvény ezt mondja ki:

Az egyesülési és gyülekezési jog gyakorlása nem valósíthat meg bűncselekményt vagy bűncselekmény elkövetésére való felhívást, valamint nem járhat mások jogainak és szabadságának sérelmével, továbbá az egyesülési jog nem irányulhat a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására, ill. kizárólagos birtoklására.

Mennyire tudnak az állampolgárok ezekről a jogokról, és mennyire tartják őket fontosnak? A rendszerváltás óta bekerültek-e ezek a jogok a köztudatba, és nyilvánvalóvá vált-e a fontosságuk?

2006-ban a GfK Hungária kutatóintézet arról végzett 1000 fős, reprezentatív, rétegzett mintán felmérést, hogy a magyar állampolgárok ismerik-e, illetve mennyire tartják fontosnak az alapjogokat. Arra kérték a válaszadókat, hogy nevezzenek meg annyi alapjogot, amennyit tudnak. A válaszadók 83 %-a tudott legalább egy jogot megnevezni az általuk elfogadott 14 közül. Második kérdésként azt tették föl, hogy amennyiben Magyarország biztonságát veszély fenyegetné, egyetértene-e a gyülekezési jog korlátozásával? A megkérdezettek 44%-a egyáltalán nem ért egyet, 19%-a inkább nem ért egyet. A teljesen egyetértők 14-ot, a részben egyetértők 23%-ot jelentenek a mintában. ²

---

2 www.demos.hu/index.php?name=OE-DocManager&file=download&id=203&keret=N&showheader=N

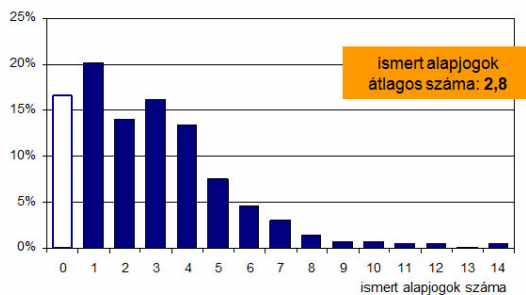
2. AZ ALAPJOGOK ISMERTSÉGÉNEK ÉS ELSIMERTSÉGÉNEK MÉRÉSE

2.1 A KUTATÁS ÉS ANNAK MÓDSZERE

- A GfK Hungária Plackutató Intézet 2006 áprilisában kérdőíves megkérdezést végzett az alapvető emberi jogokról. A másodelemzés e kutatás adatait használja fel.
- Az adatfelvétel a GfK Hungária sztenderd omnibusz kutatás módszertanával történt. **Alapsokaság:** 14 évnél idősebb lakosság, **mintavétel:** többlépcsős, rétegzett, véletlen minta, **adatfelvétel:** számítógéppel támogatott, otthoni, személyes megkérdezés, **súlyozás:** többdimenziós súlyozás, **elemszám:** N=1000 fő, **hibahatár:** max. +/- 3%.
- A **gyülekezési jog az egyesülési joggal** a kérdőívben mindenhol egy válasz kategóriában szerepelt.

2.2 AZ ISMERTSÉG MÉRÉSE

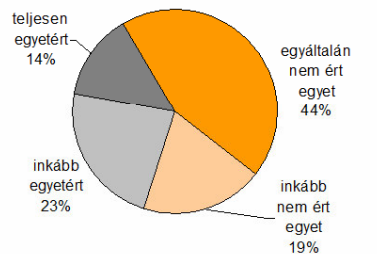
- Az alapjogok ismertségét mérő kérdés a következő volt: „Milyen alapvető jogok jutnak eszébe, ha arra gondol, milyen jogokat biztosít az állam minden egyes polgárának?” A kérdés **spontán** válaszokat várt, a válaszokat a kérdezőbiztos az előkódolt, 14 alapjogot tartalmazó lista alapján rögzítette.
- A válaszadók 83%-a tudott legalább egy alapjogot említeni.

2.3 AZ ELSIMERTSÉG MÉRÉSE

- A kérdőív az alapjogok korlátozásával való egyetértést mérte. A kérdés így hangzott: „A következőkben olyan alapvető jogokat sorolunk fel, amelyek gyakorlására Ön is jogosult. Egyetért-e Ön azzal, hogy rendkívüli állapot esetén (pl. ha Magyarország biztonsága veszélyben lenne) e jogok közül bármelyiket ideiglenesen korlátozzák? Kérem, gondoljon arra, hogy az adott jog korlátozása Önre is vonatkozna.”

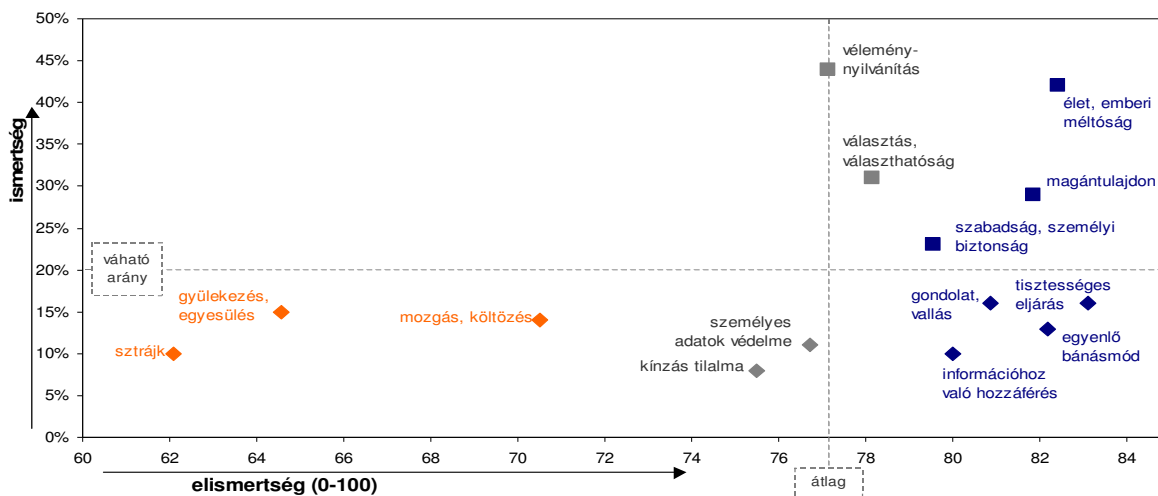
Egyetértés a gyülekezési és egyesülési jog korlátozásával:

- Az alapjogok korlátozásával való egyetértést tartalmazó változókat 0-tól 100-ig terjedő skálára **transzformáltuk**. Az új, **elismertségnek** nevezett változó értéke 100, ha a válaszadó teljesen elismeri az alapjogot, vagyis egyáltalán nem ért egyet annak korlátozásával, és 0, ha egyáltalán nem ismeri el az alapjogot, vagyis teljesen egyetért annak korlátozásával.

gyülekezési és egyesülési jog átlagos elismertsége	alapjogok átlagos elismertsége
65	77

A fent idézett kutatás azt találta, hogy a társadalom az egyes alapjogokat nem egyforma mértékben ismeri és ismeri el. Az alábbi grafikon mutatja az eltéréseket.

Mint a magyar társadalom reprezentatív mintáján, 2006-ban látható, a válaszadók az egyesülési és gyülekezési jogokat kevésbé ismerik és ismerik el. Ezzel szemben a véleménynyilvánítás joga meglehetősen ismert és elismert jog, bár kevésbé, mint az élethez és emberi méltósághoz való jog.

A biztonsághoz, méltósághoz, jó hírnévhez való jog

Mint a szólás szabadsága történetéből kiderül, ez az alapjog rendkívül fontos, azt is mondhatnánk, hogy előrébb viszi a világot, hiszen teret és nyelvet ad olyan eszméknek, amelyek megváltoztatják sok ember gondolkodását, világképét, információt, tudást közvetítenek. Mi történik azonban akkor, ha a hirdetett eszme más emberekben félelmet okoz, rossz hírüket kelti, ellenük fellépésre / tőlük elzárkózásra szólít fel? Ha ugyanúgy, mint a szóláshoz való jogot, a biztonságos és félelem nélküli élethez való jogot és a jó hírnévhez való jogot is alapvetőnek tekintjük, akkor melyik legyen az erősebb-fontosabb?

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata kimondja:

2. cikk

Mindenki, bármely megkülönböztetésre, nevezetesen fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy bármely más véleményre, nemzeti vagy társadalmi eredetre, vagyonra, születésre, vagy bármely más körülményre való tekintet nélkül hivatkozhat a jelen Nyilatkozatban kinyilvánított összes jogokra és szabadságokra.

Ezen felül nem lehet semmiféle megkülönböztetést tenni annak az országnak, vagy területnek politikai, jogi vagy nemzetközi helyzete alapján sem, amelynek a személy állampolgára, aszerint, hogy az illető ország vagy terület független, gyámság alatt áll, nem autonóm vagy szuverenitása bármely vonatkozásban korlátozott.

3. cikk

Minden személynek joga van az élethez, a szabadsághoz és a személyi biztonsághoz.

12. cikk

Senkinek magánéletébe, családi ügyeibe, lakóhelye megválasztásába vagy levelezésébe nem szabad önkényesen beavatkozni, sem pedig becsületében vagy jó hírnevében megsérteni. Minden személynek joga van az ilyen beavatkozásokkal vagy sértésekkel szemben a törvény védelméhez.

A Magyar Köztársaság Alkotmánya a következőket garantálja:

55. § (1) A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a szabadságra és a személyi biztonságra, senkit sem lehet szabadságától másként, mint a törvényben meghatározott okokból és a törvényben meghatározott eljárás alapján megfosztani.

59. § (1) A Magyar Köztársaságban mindenkit megillet a jóhírnévhez, a magánlakás sérthetlenségéhez, valamint a magántitok és a személyes adatok védelméhez való jog.

70/A. § (1) A Magyar Köztársaság biztosítja a területén tartózkodó minden személy számára az emberi, illetve az állampolgári jogokat, bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül.

(2) Az embereknek az (1) bekezdés szerinti bármilyen hátrányos megkülönböztetését a törvény szigorúan bünteti.

Nem csoda, hogy az új demokráciákban nagy vita övezi ezeknek a jogoknak az érvényesülését, illetve korlátozását, hiszen a gyűlöletbeszéd esetében kizárt, hogy

mindkettő biztosítható legyen, bármennyire is nélkülözhetetlen a jogoknak mindkét említett csoportja a társadalom demokratikus működésében.

A politikai meggyőződés általában befolyásolja az egyes ember hozzáállását a szabadságjogokhoz. A szabadságjogok korlátozása leginkább a liberális politika számára elfogadhatatlan.

Vásárhelyi Mária már 2002-ben, a Magyar Hírlapban folyó vitában azt mondta, hogy „a liberális értelmiség azért van bajban, mert az igazságszolgáltatás és a politikai kultúra olyan mélyre süllyedt, hogy kénytelen elfogadni azt a helyzetet, hogy a gyűlöletbeszéd büntethető legyen”.

A gyűlöletbeszéd definíciója

A gyűlöletbeszéddel kapcsolatban kijelenthetjük, hogy már egy alsó tagozatos gyerek is könnyen eldönti egy mondatról, hogy alkalmas-e gyűlölet keltésére, vagy sem, mégis, egy esetleges törvény megalkotásánál a definíciója jelentheti a legkomolyabb problémát.

Halmi Gábor és Tóth Gábor Attila *Emberi jogok* című könyvükben a következőket írják: „ A gyűlöletbeszéd jellemzője az, hogy a magatartás egy közösség ellen irányul, a közlés a csoport tagjainak azt a közös tulajdonságát becsméri, amely a csoporthoz tartozás alapját képezi, és az ember személyiségének lényegi vonása (pl. vallási meggyőződés vagy nemzeti-etnikai hovatartozás).” Másképp, a „véleménynyilvánítás ebbe a csoportjába azok a beszédek tartoznak, amelyekkel a beszélő – általában előítéllettől vagy éppen gyűlölettől vezérelve – a társadalom faji, etnikai, vallási, nemi csoportjairól vagy azok egyes tagjairól a csoporthoz tartozásukra tekintettel mond olyan véleményt, amely sértheti a csoport tagjait, és gyűlöletet kelthet a

társadalomban a csoporttal szemben”.³

Bár ez a definíció valóban megfelelhet a gyűlöletbeszéd fogalmának, számos kivétel említhető. Hiszen ott van például a Ferencváros szurkolóitól az MTK ellen játszott meccseken hallott: „Indul a vonat Auschwitzba” – ez a mondat nem mond véleményt, nem becsmérel, explicit módon még csak nem is fenyeget. Mégis mindenki, aki valaha tanulta a XX. század európai történelmét, azonnal hallja a ki nem mondott üzenetet is. Ha tehát úgy döntünk, hogy ez a mondat konnotációi miatt gyűlöletbeszéd, akkor melyik része, mely kifejezése az? És jobb lesz-e MTK játékosnak, szurkolónak lenni, ha – amint Fodor Gábor liberális politikus mondta –, a törvény hatályba lépése után csak azt skandalizálja a Fradi B-közép, hogy „Indul a vonat”?

Fontos figyelembe venni az egyes társadalmakban bevett normákat is. Minden társadalomban van, akinek a rovására bevett szokás viccet mesélni (anyósok, rendőrök, szőke nők), vannak olyan közmondások, amelyek tartalma gyakorlatilag a fizikai erőszakot bölcs életelvként hirdeti (Pénz számolva, asszony verve jó). Amikor egy demokrácia még nem elég régi ahhoz, hogy magától értetődő legyen, hogy mely megnyilvánulás „szalonképes” és melyik nem, nagy nehézséget okozhat a normák határainak megtalálása. Jellemző módon Magyarországon a politikailag korrekt beszédmód csak mint abszurd, kifacsart és álszent „túlkapás” van jelen az emberek tudatában. Az, hogy a nyelv hogyan reprezentálja használói gondolkodásmódját, nem vált tudottá, bár az érződik, hogy a cigány helyett romát, a buzi helyett meleget mondani „elegánsabbnak” számít.

Azonban a régi demokráciákban sem magától értetődő, hol húzódik a határ az elfogulatlan megítélés és az elvek és értékek felszámolása között. Foucault Khomeini

---

³ Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila: Emberi jogok. Bp., Osiris, 2003, 462. o. Lásd még: Halmai Gábor: Kommunikációs jogok. Bp., Új Mandátum, 2002, 114. o.

és az iráni iszlám forradalom iránti lelkesedése óta visszatérő jelenség lett, hogy az intellektuális elit hajlamos viszonylagossággal kezelni egyes jelenségeket; gyakran, amit az egyik társadalomban szörnyűnek látnak, a másikban a kultúra részeként tartják számon. A posztmodern kor minden ilyesmit – pláne ha elég egzotikus vidéken volt tapasztalható – relativizmussal kezelt, amely azt hirdeti, hogy nincsenek univerzális erkölcsi értékek, minden tett a saját kultúrkörében értelmezhető és értelmezendő. Úgy tűnik, bár a posztmodern már a múlté, ez a jelenség tovább él. Így kerülhetett ideiglenesen és bizarr módon egy platformra Csurka István, Noam Chomsky és Susan Faludy amikor mindannyian megértésüknek adtak hangot az iszlám terroristák cselekedete iránt a szeptember 11-i támadás után.

A sztereotípiák és a gyűlöletbeszéd hatásai

Vajon baj-e az, ha a nyugati kultúra ellen dzsihádot viselő öngyilkos merénylőt hősnek látja Faludy? Vagy káros-e, ha a *Móricka* nevű sajtótermék bajszos-smukkos tücsöknek ábrázolja a romákat és becsületes hangyának a „magyar” embert? Meddig tart a sztereotípia és hol kezdődik a gyűlöletbeszéd?

A kognitív pszichológusok szerint például a sztereotípia nagyon hasznos, hiszen rendkívüli módon meggyorsítja eligazodásunkat társadalmi környezetünkben. Mivel a külvilág bonyolult és túl sok információt hordoz, létezésünket nagyban megkönnyíti, ha gyorsan a megfelelő kategóriába soroljuk az embereket, történéseket. Amit azonban a kognitív kutatók hangsúlyoznak az az, hogy ennek a gyakorlatilag automatikus folyamatnak sok torzítás az eredménye. Tehát a sztereotípiáknak könnyen áldozatul esnek az „ártatlan” csoporttagok is. Ráadásul a sztereotípiák annyira makacsok, hogy megváltoztatásukhoz többszörös és személyes élményből fakadó cáfolat, ellenpélda és sok idő szükséges. Ráadásul a sztereotípiák

automatikusan vezetnek az előítéletek aktivizálódásához, azon keresztül pedig a diszkriminatív viselkedéshez.

Dr. Erős Ferenc az előítélet-kutatásról szóló munkájában azt írja: „Nincsenek ártatlan vagy ártalmatlan előítéletek. A szavak tettekké válnak, nem maradnak következmények nélkül, az előítéleteket kifejezésre juttató emberek szándékaitól függetlenül is.(...) Gordon W. Allportnak Az *Előítélet* című, eredetileg 1954-ben megjelent munkájában híressé vált „fokozatossági” modellje szerint az előítéletesség öt egymásra épülő fokozata különböztethető meg: 1.) szóbeli előítéletesség 2.) elkerülés 3.) hátrányos megkülönböztetés, elkülönítés, kirekesztés, 4.) fizikai agresszió 5.) üldözés és kiírtás.”⁴

Magyarországon friss kutatások is azt mutatják, hogy a fokozatok első három lépcsője gyakran megfigyelhető. A TÁRKI 2007-es kutatása szerint a magyarok 68%-a a – fiktív, sosem létezett – pirézeket nem szeretné szomszédjának, minél nagyobb társadalmi távolságot akar tőlük, és a 2008-ban megismételt lekérdezésben is még 66% ez az arány.⁵

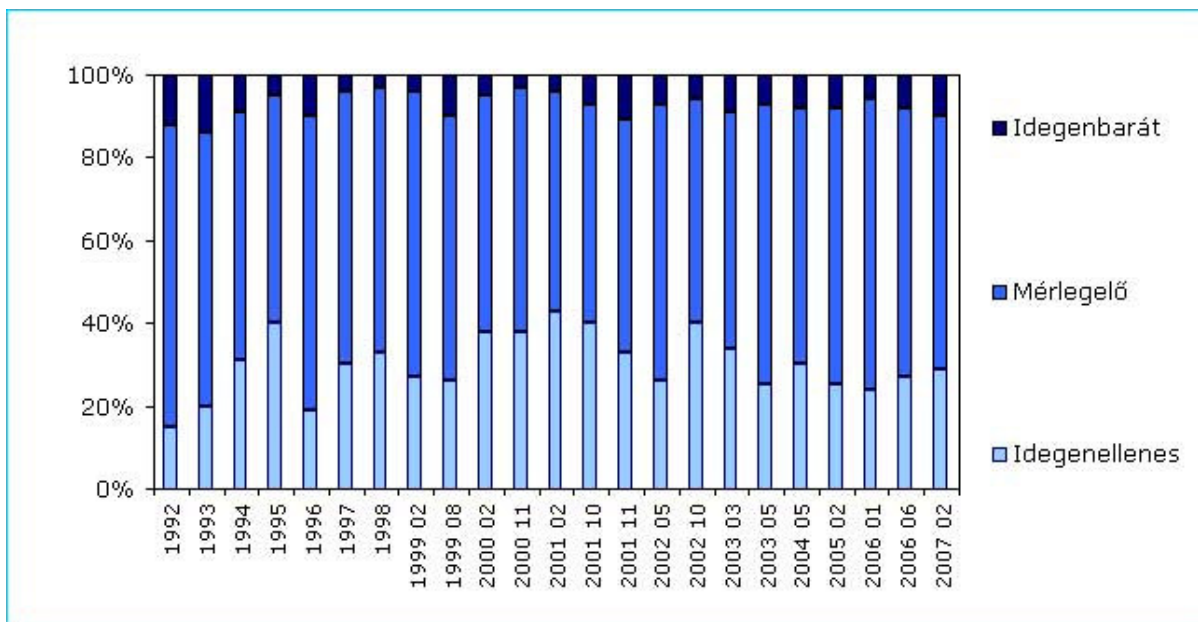
Természetesen nem csak a pirézekkel szemben hiányzik az elfogadás Magyarországon.⁶

---

4 www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=tartalom sor/409

5 <http://www.tarki.hu/hu/news/2007/kitekint/20070308.html>

6 <http://www.tarki.hu/hu/news/2007/kitekint/20070308.html>

7

Amikor a népesség idegenekkel elfogadóan viselkedő kis arányával szembesülünk, akkor azt kell látni, hogy mérlegelőként és idegenellenesként nem egy pár száz fős csoportról beszélünk, aki falvak utcáin menetel egyenruhában, hanem a népesség jelentős százalékáról. Perspektívában gondolkodva azt is érdemes ehhez hozzátenni, hogy a következő generáció is hasonlóan fog gondolkodni, hiszen a szocializáció során a sztereotíp gondolkodás gyorsan kialakul.⁸

Különösen sokkoló volt, amikor 2003-ban Vásárhelyi Mária közzétette a történelemtanárok előítéletességéről szóló kutatását.

"A leendő történelemtanárok közül nyilvánvalóan antiszemita beállítódást jelző állításokkal a megkérdezettek egynegyede azonosul. A (...) hallgatók 21 százaléka

7 <http://www.tarki.hu/hu/news/2007/kitekint/20070308.html>

8 Glover, R.J., & Smith, L.A. (1997). Racial Attitudes of Preschoolers: Age Race of Examiner, and child-care setting. *Psychological Reports*, 81, 719-722.

Hirschfeld, L. A. (1993). Discovering Social Differences: The Role of Appearance in the Development of Racial Awareness. *Cognitive Psychology*, 25, 317-350.

nyíltan vállalja azt a meggyőződését, hogy a zsidók bomlasztják és gyengítik az őket befogadó nemzeteket, 22 százalékuk szerint jobb lenne, ha a zsidók saját államukban, Izraelben élnének (...) - volt olvasható az ÉS hasábjain. A cigánysággal kapcsolatos vélekedést tizenöt kérdésre adott válaszokon mérték le a felmérés készítői. Az eredmények szerint "drámainak nevezhető" a cigányellenes beállítódás elterjedtsége a történelem szakos egyetemisták között. A megkérdezettek kétharmada szerint például "a cigányok többsége nem rendes ember", csaknem minden második diák úgy gondolja, hogy "a cigányok semmit nem tesznek azért, hogy beilleszkedjenek a társadalomba", és közel ennyien tartják úgy, hogy "a cigány lakosság számának növekedése veszélyt jelent a többségi társadalom számára". A megkérdezettek több mint egyharmada szerint "a cigányokat kényszeríteni kellene, hogy úgy éljenek, mint a többi ember". Ugyanennyien vélekednek úgy, hogy "a cigányok körében a bűnözésre való hajlam genetikusan adottság", s minden ötödik megkérdezett nyíltan támogatja "a cigány lakosság szegregációját".⁹

Vagyis amikor egy előítéletes többségű társadalom gyerekeit előítéletes tanárok tanítják, jó eséllyel tudjuk megjósolni, hogy a gyűlöletbeszéd jelen lesz a következő generáció életében is.

A gyűlöletbeszéd jogi szabályozásának ellenzői azt állítják, a vita, a meggyőzés hasznosabb ellenszere a gyűlöletbeszédnek, mint a tiltás. A tiltás ugyanis gyakran pont az ellenkező hatást éri el, tehát az „illegálisba kényszerített” radikális gondolatok nagyobb vonzerővel bírhatnak – például a fiatalok számára –, illetve a törvény által büntetettek könnyen válhatnak mozgalmuk hőseivé. Ezek szerint az ideális helyzet az, ha a vélemények szabadon ütköznek.

---

⁹ <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=819>

Mi történik ma Magyarországon az ellenvéleménnyel? Hallatják-e a hangjukat a másként gondolkodók? Gyakran lehet az a benyomásunk, hogy kevésbé. Ennek egyik oka lehet az ún. „hallgatási spirál”. Elisabeth Noelle-Neumann és Peter Neumann közösen azonosították ezt a jelenséget közvélemény kutatási munkájuk során. Magyarországon Angelusz Róbert írta le a spirál dinamikáját:

1. A közvélemény percepciója befolyásolja a véleménynyilvánítás aktusát, a kommunikációs folyamatokat. Az a tábor, amely maga mögött látja a közvélemény támogatását, bátrabb, magabiztosabb a hétköznapi kommunikáció során. A másik csoport, aki kisebbségi véleményen van, egyre inkább kerülni fogja a nyílt véleményütközést, inkább hallgat. De a nézőpontját nem adja fel.
2. A megváltozott kommunikációs magatartás módosítja a percepciót, az észlelést. A vélt többségi rész egyre hangosabb lesz, egyre erősebbnek látszik, s a kisebbség visszavonul. Kisebbségnek látszik valóságos kiterjedésénél.
3. Az egyik oldalon a fokozatos elnémulás, a másik oldalon az egyre erősödő véleménynyilvánítás látszik.¹⁰

Noelle-Neumann szerint a spirál létezésének oka az izolálódástól való félelem.

Magyarországon az izolálódáson kívül az is félelmetes lehet a megszólalók számára (és mint majd olvassák, ez a jelenség Lengyelországban sem ismeretlen), hogy nevük, elérhetőségük, akár fényképük is felkerülhet a radikális hírportálokra.

Az internet, mint a szólásszabadság és - ezzel együtt - a gyűlöletbeszéd terepe

---

¹⁰ Angelusz Róbert: 2000 *A láthatóság görbe tükrői. Társadalomoptikai tanulmányok*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.

Itt érkeztünk el az internet kérdéséhez, amivel kapcsolatban a tanulmányokból kiderül, hogy a radikális szervezetek professzionális módon használják az online eszközöket. Magyarországon is sarokba szorította a *Kurucinfo* lekapcsolása a joggal foglalkozó szakembereket: volt, aki azt állította: a cenzúra nemcsak jogtalan, hanem értelmetlen, sőt, lehetetlen is a világháló esetében, mások arra hivatkoztak, hogy a honlap tartalma nagyon sértő, diszkriminatív és erőszakos elemeket is jócskán tartalmaz. Amikor lekapcsolták a honlapot, annak üzemeltetői felháborodott közleményükben a szólásszabadság korlátozását kifogásolták.

Amint az a négy tanulmányból kiderül, az internet mindegyik országban fontos eszköze a radikális mozgalmaknak. Használják kapcsolattartásra, megmozdulások szervezésére, információk terjesztésére.

A internetes tartalmak szabályozása az elmúlt évtizedben többször készítette vitára és állásfoglalásra a törvényalkotókat és a jogászokat. Akik védeni kívánják a nethasználókat a pornográfiától, a bombagyártás receptjeitől, a rasszista oldalaktól, azt hangsúlyozzák, szükséges a cenzúra. Mit gondol azonban a világ a kínai internetcenzúráról? A világhálón Kínában nem található információ a Tienanmen téri eseményekről, a Falun Gong vallásról, nem elérhető a *freetibet.com* oldal. A cenzúrázatlan Internet mellett állást foglalók azt a kérdést teszik fel: ki döntheti el, mely oldal sért jogokat, melynek a betiltása „hasznos” a társadalomnak?

Mind a négy tanulmányban egyértelműnek tűnik, hogy a népesség nagy része nem támogatja ezeket a mozgalmakat. A négy országban élő kisebbségek – akár etnikai, vallási vagy szexuális kisebbségek – tiltakoznak ezek ellen a mozgalmak ellen, és félelmüket fejezik ki, hogy bántják vagy megtámadják őket. Mint a tanulmányokban is látszik, valóban érik őket – olykor szóbeli, olykor fizikai – támadások.

Előfordul az is, hogy nem támadás, hanem egyszerűen a „jelenlét” a félelemkeltés

eszköze. A félkatonai radikális szervezetek felvonulásai nem mindig ellendemonstrációk – mint például Magyarországon a Meleg Büszkeség napján, vagy Lengyelországban az „Egyenlőség Menetek” esetében –, hanem igen gyakran valódi erődemonstrációknak tekinthetők.

Ezeknek a tanulmányoknak a fókuszában az áll, ahogyan a kormányok és a jogalkotók ezekre az eseményekre reagálnak. Mindenki mást vár el a hatalomtól egy ilyen helyzetben: a „célba vett” kisebbségek (ide tartoznak mind a négy országban a romák és a zsidók) új jogi eszközöket követelnek, amelyek alkalmasak a védelmükre. Nézőpontjuk teljesen érthető, hiszen joguk van félelem nélkül élni. Mindazonáltal a jog használata – sajnálatos módon – veszélyes is lehet.

A jogi szabályozás kiválthat nyílt vagy rejtett ellenállást, teremthet hősokeket és mártírokat. Szándékával ellenkező hatást érhet el, hiszen a szólásszabadság megbénításával a véleménynyilvánítást gátolhatja mindkét oldalon. A kérdés tehát az: mit tehetünk, ha a demokráciát védeni, a radikális törekvéseket korlátozni, a kisebbségeket biztonságban tartani akarjuk?

Időnként elhangzik, hogy a magyar társadalomnak nincsen megfelelő önvédelmi képessége, ezért van szüksége jogi eszközökre. Ám ha a társadalom immunrendszerét akarjuk erősíteni, akkor az új törvényeket a legjobb esetben is csupán „tüneti kezelésnek” tekinthetjük.

Az immunitás a szervezet azon képessége, amellyel válaszolni tud egy külső támadásra. Ebben az esetben az immunitás azt jelenti, hogy a polgárok képesek a radikálisok erődemonstrációira válaszolni.

Magyarországon láttunk már erre néhány példát: a Hollán Ernő utcai „flashmob” elleni spontán demonstrációt, a Demokratikus Charta által szervezett megmozdulást, és a Tarka Magyar felvonulást.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy az erős demokráciának nem csak a törvények

lehetnek az alapjai; az igazán fontos bázis az állampolgárok gondolkodása. A gondolkodás és az attitűdök a legfontosabbak; a demokráciához, a kisebbségekhez, a szélsőségekhez való viszonyulás. A demokratikus átmenet a jogrendszer megváltoztatásán kívül az állampolgárok attitűdjének megváltozását is jelenti. Az az elzárkózó attitűd, amelyet a felmérések feltárnak, megváltoztatásra szorul, oktatás, közösségfejlesztés és integratív programok segítségével.

A szabadságjogok megnyirbálása – a szólásszabadság, az egyesülési és gyülekezési jog korlátozása – a társadalmi vitát tárgyalótermi procedúrára cseréli és a biztonság hamis illúzióját keltheti. Mindazonáltal az igazi biztonság, az átlagpolgár viselkedésében lehet – azokéban, akik hajlandók kiállni a kisebbségek jogaiért és nem túrik a gyűlöletbeszédet.

Ezek a polgárok az iskolákban nevelkednek. Fontos, hogy a jövő generációk gondolkodását befolyásoló tanárok mit tanítanak a diákoknak. A gyűlölet gyökere a félelem, és félni attól szoktunk, ami távoli és nagyon különbözik tőlünk. Tehát az attitűdök megváltoztatásának leghatásosabb módja a társadalmi távolság csökkentése. Akinek voltak roma barátai és osztálytársai, nem fog „genetikai hajlamról” elmélkedni felnőttkorában sem. Aki fogyatékkal élő gyerekekkel járt iskolába, nem fogja őket önmagától alapvetően különbözőnek gondolni. Ráadásul az integrált oktatás a kisebbségben lévő tanulóknak jobb minőséget és fejlődési lehetőséget biztosít, a többségi társadalom attitűdjei toleránsabbá válhatnak.

A gondolkodásmód természetesen nem csak az oktatás során változtatható meg. Tetszik, vagy sem, az emberek világvilágképét manapság leginkább a televízió formálja. Azokban az országokban, ahol több évtizede nézik milliók az esti sorozatokat – gondolhatunk itt akár Dél-Amerika országaira, de az Egyesült Királyságra is – ezeknek a sorozatoknak felvállalt feladata lett az attitűdök formálása. Mindazokról a

kérdésekről, társadalmi ügyekről szólnak, amelyek a tévén kívüli, valós életben is fontosak. Volt erre próbálkozás Magyarországon is, de sajnos messze túl direkt, túl didaktikus lett az eredmény.

Összegzésként tehát: a felsorolt érvek arról tanúskodnak, hogy a szabadságjogokat csonkítani veszélyes és a radikális mozgalmak ellen nem feltétlenül hatékony eszköz. A felelősség viszont nem elhárítható. Ennek a generációnak a feladata az, hogy oktatással, igényes programokkal (akár tévéműsorokkal), közösségépítéssel alternatívát ajánljon a békés együttélés érdekében a szélsőségek ellenében.

A továbbiakban olvasható négy tanulmány pillanatképnek tekintendő. Minden szerző arról írt – vagy éppen arról nem szólt – amit jónak látott. A téma kapcsán szabad kezet kaptak, ami – azt gondolom – egyrészt csorbítja munkájuk objektivitását és alaposságát, másrészt viszont – és ezt fontosnak tartom hangsúlyozni –, feltárja azokat a prioritásokat, amelyek nagyon is árulkodók a társadalmi erőviszonyokról és a szabadságjogok helyzetéről az adott országban.

A tanulmányok az International Visegrad Fund támogatásával készültek.

<http://www.visegradfund.org/>